

Egyházi „közvélemény-kutatás” a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatról 1848-ban¹

Tengely Adrienn

A „jó” és „rossz” irodalom problémája, vagyis a megfelelő erkölcsiséggel bíró, illetve a vallás- és egyházellenes, vagy épp erkölcstelennek tartott szórakoztató munkák és sajtótermékek ellentéte, illetve ezek káros hatása már az 1822-es nemzeti zsinat előkészítőit és résztvevőit is erősen foglalkoztatta. Határozottan kérték ez utóbbiak szigorú állami cenzúráját és szükség esetén betiltását, míg előbbieket esetében bár ekkor még nem merült föl egy önálló magyarországi katolikus kiadó gondolata, de javasolták, hogy a főpásztorok gondoskodjanak az ifjúság és a felnőtt korosztály számára vasárnapi olvasmányoknak bibliai történeteket és a szentek példáit bemutató valláserkölcsei könyvek íratásáról és kiadásáról.²

A magyar katolikus sajtóban az 1830-as évek végén jelent meg egy katolikus könyvkiadó létesítésének gondolata, igaz, még csupán külföldi hasonló szervezetek ismertetése formájában.³ Ezen példák is eredményezték, hogy Fogarasy Mihály nagyvárad kanonok 1844-ben megjelentetett egy írást a *Religio és Nevelés* 1844. december 1-i számában, amelyben már egy ilyen jellegű hazai könyvkiadó megalapításának javaslatáról és lehetőségeiről értekezett,⁴ s rögtön pozitív fogadtatásra is talált.⁵ Végül a társulat 1847. február 15-én alakult meg hivatalosan, azonban ez ekkor még csak szűkebb körben volt ismert, mivel a hivatalos engedélyezésig nem lehetett kinyomtatni és így széles körben terjeszteni alapszabályát.⁶ Az ország egész papsága előtt egy évvel később, 1848 májusában vált közzismertté a kezdeményezés, amikor a *Religio és Nevelés* hasábjain leközölték a társulat alapszabályát.⁷

Ezen hónapokban a forradalmi események a Katolikus Egyház épületét sem hagyták érintetlenül, s az egész országban nagy erővel tört fel a változtatás igénye. Ebből adódóan 1848. szeptember 24-re nemzeti zsinat összehívását vették tervbe, melynek feladata az egyház beillesztése lett volna a megváltozott politikai, társadalmi és gazdasági helyzetbe. Ehhez kapcsolódóan a püspöki kar összeállított egy, a nemzeti zsinat tervezett témáit tartalmazó 23 pontos listát.⁸ A tematikát elküldték az ország minden részébe, amely alapján 1848 nyarán az egyházmegyékben a főpásztorok felhívására esperesi kerületi gyűléseken, majd pedig

¹ A tanulmány az MTA Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

² Fejérdy András: *Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története*. Bp., 2018. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 15.) 496–499., 511., 532.

³ Franciaország. *Szión* 1838. aug. 9. 42.; Austria. *Szión* 1839. júl. 10. 6.; Notter Antal is felsorol néhány hasonló, a korszakban alakult külföldi szervezetet, melyek hatással voltak a magyar szervezkedésre. Notter Antal: *A Szent-István-Társulat története*. Bp., 1904. A Társulat alapításától a szabadságharcig c. fejezet. <https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.

⁴ Fogarasy Mihály: *Eszmék egy nevelési, épületes és fölvilágosító könyvek terjesztésére alakítandó társulat szerkezetéhez*. *Religio és Nevelés* 1844. dec. 1. 345–348.

⁵ Gózon György: Nyílt levél főtiszt. Fogarasy Mihály apát és nagyvárad d. sz. kanonok úrhoz. *Religio és Nevelés* 1844. dec. 29. 405–409.; Sörös I.: Vallási egyletek. *Religio és Nevelés* 1845. jan. 1. 1–4.; Igen találékony, de nehezen kivitelezhető ötletként merült fel például 1845-ben, hogy a könyvkiadó kérdését és a korban divatos, az alkoholizmus ellen küzdő mértékletességi egyleteket összekapcsolják olyan formában, hogy az egylet tagjai vállalják, hogy az eddig itálra költött pénzükből inkább vallási könyveket vásárolnak. S. I.: Józansági egyletek. *Religio és Nevelés* 1845. márc. 9. 166–167.

⁶ Notter: *A Szent-István-Társulat története*. A Társulat alapításától a szabadságharcig c. fejezet. <https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.; A társulat megalakulásának körülményeihez lásd Bárány Zsófia tanulmányát ugyanezen kötetben.

⁷ A jó és olcsó könyvkiadó társulat programja s alapszabályai. *Religio és Nevelés* 1848. máj. 7. 298–301., máj. 11. 311–312. A Miskolci esperesi kerület 1848. július 18-i koronagyűlésének jegyzőkönyve is említette, hogy a *Religio és Nevelés* ezen cikkéből ismerik a társulatot: Egri Főegyházmegyei Levéltár, Archivum Novum (= EFL AN), Synodus 3129 Miskolci kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁸ A zsinati tematika 21, illetve 25 pontos változatban is ismert a korabeli forrásokban.

egyházmegyei tanácskozásokon megvitatták az egyes kérdéseket.⁹ A 23 pontos zsinati tematika 10. pontja a katolikus könyvkiadó kérdését tárgyalta egy másik tervbe vett szervezet, az ún. Catholicum Institutum ügyével együtt: „Catholicum Institutum alakítása, s a jó olcsó könyveket kiadó társulat pártolása s terjesztése.”¹⁰ Mint fentebb láttuk, a klérus a sajtóból már ismerte a kiadó alapszabályát, szervezetét és céljait, így megfelelő tájékozottság birtokában tudták véleményezni a kérdést.

Alapvetően egyöntetű támogatottság nyilvánult meg az egész országban a papság részéről a könyvkiadó szükségességét illetően, mivel mindenki úgy vélte, hogy „a népnek jó könyvek szükségesek”,¹¹ ezért a szervezet „hő kebelével” pártolandó, mivel várhatóan jól szolgálja majd a katolicizmus ügyét.¹² Három célból tartották ezt fontosnak. Úgy vélték, hogy egyrészt alkalmas lesz megfelelő kiadványokkal a vallásos buzgalmat előmozdítani és terjesztetni, másrészt a hívek az iskolai és a vasárnap délutáni templomi katekézis során megszerzett vallásos műveltségét emelni és tökéletesíteni, harmadrészt pedig a frissen létrejött

⁹ Nem minden egyházmegyében a 23 pont alapján folytatták le a tanácskozásokat, voltak, amelyek saját „ötleteik” alapján dolgoztak, például Vácott. Tamási Zsolt: Az 1848-as magyarországi zsinat előmunkálatai. In: *Megmenekültem az oroszán torkából. Az erdélyi katolikus egyház a megpróbáltatások idején: 1848, 1948.* Szerk. Marton József – Diósi Dávid. Budapest – Kolozsvár, 2015. 35–88.; Tamási Zsolt: Az 1848-as nemzeti zsinati tematika előkészítése és követése. *Keresztény Szó* 15. (2014) 11 sz. 22–25.

¹⁰ EFL AN 3129 Sorozata azon tárgyaknak... Nyomtatásban megjelent: *1848/49 és ami utána következett... Válogatott dokumentumok a Kalocsai Érseki Levéltár 1848–1851 közötti anyagából.* Szerk. Lakatos Andor – Sarnyai Csaba Máté. Kalocsa, 2001. 51. 127. jegyzet; Zakar Péter: *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében a 19–20. században.* Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 4.) 164–166.

¹¹ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik és következő napjain, Főtisztelendő Lévay Sándor egri főegyházi nagyprépost s kanonok, kir. Táblai Praelatus, és az érseki szék üres létében főkapitáni Helyettes elnökle alatt Egerben tartatott egyházmegyei köztanácskozásnak jegyzőkönyve 11. (az iraton tévesen 13. oldal szerepel).

¹² EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik és következő napjain ... Egerben tartatott egyházmegyei köztanácskozásnak jegyzőkönyve 11.; Megyei közlés. Pécs, május' 23-án. *Religio és Nevelés* 1848. jún. 1. 379.; A Kolosvárt 1848-dik évi Szent-Mihály hava első napján, am. Kovács Miklós erdélyi püspök ur elnökle alatt kezdődött, és ugyanazon hó 4-dik napján végződött erdélymegyei zsinat jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 15. 359.; Jegyzőkönyve a győri püspök-megyei clerus 1848-dik évi augusztus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 5. 333–334.; Az esztergomi főegyházmegye hasonló nevű helynökkerületének nemzeti zsinatot előkészítő tanácskozmánya... *Religio és Nevelés* 1848. szept. 15. 270.; Megyei tanácskozmány Rosnyó. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 19. 287.; Szepesmegyei zsinat. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 28. 316.; A nagyvárad i. sz. egyházmegyei, 1848-dik évi augusztus 30- és 31-kén a püspöki lakban tartott zsinat jegyzőkönyve. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 26. 398.; Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1849/1. febr. 25. 132.; A kalocsai érsekmegyei folyóévi aug. 30-, 31- és sept. 1-sején tartott köztanácskozmány eredményének fővonásai. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 10. 343.; Gárdonyi Máté: *Egyházmegyei zsinatok és tanácskozások Veszprémben.* Bp., 2016. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 6.) 59.; Zakar Péter: „*Hazám sorsa az én sorsom*”. *Az esztergomi érsekség 1848/49-ben.* Szeged, 2003. 38–39.; Az egyházmegyei tanácskozások mellett mintegy hetven, az ország minden részéből származó kéziratos, a korabeli sajtóban és különféle forráskiadványokban megjelent, illetve feldolgozott esperesi kerületi gyűlés, valamint nemhivatalos papi vélemény dokumentumait vettük vizsgálat alá: EFL AN Synodus 3129 Az Egri főegyházmegye esperesi kerületi gyűléseinek jegyzőkönyvei 1848. június–júliusból; Rozsnyói Püspöki Levéltár (= RPL) 463/1848, 464/1848, 465/1848, 466/1848, 467/1848, 468/1848, 469/1848, 470/1848, 471/1848, 472/1848, 473/1848, 505/1848, 531/1848; Jureczky János: Kerületi gyűlés. Jabloncza, aug. 25. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 18. 279–280.; Mező-Eörs, július 10-én. *Religio és Nevelés* 1848. júl. 25. 87.; Megyei közlés. Az erdői kerületi tudósítás vége. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 3. 229.; Kassai megyéből. Péchujfalván, September utólján. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 22. 380.; Kerületi gyűlés. Málcza, september hó 19-dikén. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 26. 398.; Kerületi gyűlés. Sziget, sept. hó 14-én. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 26. 399.; A mohácsi al-esperesi kerületnek... *Nemzeti Újság* 1848. aug. 13. 320.; Nyílt levelezés XIV. Faigel Pál boconádi plébános véleménye. *Religio és Nevelés* 1848. aug. 22. 189.; *1848/49 és ami utána következett...* 76., 80.; Zakar Péter: *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében...* 171., 178., 181.; Kelemen Dávid: Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése. *Egyháztörténeti Szemle* 16. (2015) 2. sz. 41–42.; Tamási Zsolt: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat.* Budapest, 2013. 81–83.

szabad sajtó és a gyakran vallásellenesnek és erkölcstelennek ítélt szórakoztató irodalom káros hatásait kiküszöbölni. Ez utóbbit leginkább hasonló eszközök „bevetésével” vélték megvalósíthatónak, ahogy a nyíregyházi esperesi kerület papsága szemléletesen megfogalmazta: „amelly csatornák által, sok rossz és vallástalan eszme és dolog leszivárog a nép közé: ugyanezen eszközöket kell fölhasználni az egyháznak is, a vallásos élet élesztésére, a tévelygő tanok megcáfolására, és az igaz hit erősítésére.”¹³ A Felső-tiszai esperesi kerület papsága és Márkus Lajos hajósi plébános még egyértelműbben fogalmazott: „Rossz könyvek hatását a jóknak terjesztésével lehetséges léven megghiúsítani...”¹⁴ s „A szabad sajtónak a jó könyveket terjesztő társaság lehet egyedüli ellensége.”¹⁵ Azonban a részleteket, illetve a hangsúlyokat illetően már gyakran eltértek a vélemények, az egyes esperesi kerületek és egyházmegyék más-más szempontokat tartottak fontosnak és kiemelendőnek, így az elképzelések széles palettájával találkozhatunk.

A Nyíregyházi és a Mohácsi esperesi kerület papsága például a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat feladatai közül a társulat által pár héttel korábban megjelentetett népies katolikus kalendárium, a Keresztény Naptár¹⁶ népszerűsítését tartotta a legsürgősebb és pillanatnyilag lefontosabb teendőnek, mivel „ez lévén egyetlen olvasmánya eddigelé az alsó népnek”.¹⁷ Javasolta ennek minél gyorsabb és szélesebb körű terjesztését, megelőzve azt – már az év közepén járunk! –, hogy az emberek másik kalendáriumot vásároljanak, mivel ha már vettek egyet arra az évre, nem adnának ki pénzt egy másikra is, ehelyett ezt kedveljék meg és akkor évről-évre meg fogják vásárolni és így a kiadó anyagi támogatása is részben meg lesz oldva.¹⁸ Az Erdélyi egyházmegyei határozatok és a Felső-gömöri esperesi kerületi véleményezés a Biblia, főleg az Újszövetség értelmező jegyzetekkel ellátott olcsó anyanyelvű kiadását tekintette a kiadó kiemelt feladatának,¹⁹ mely már évtizedek óta a magyar katolikus irodalom hektikus pontja volt. A Rozsnyói egyházmegye Nógrád-hegyi kerülete a több nyelvű katolikus elemi iskolai tankönyvek és az imakönyvek kiadását emelte ki.²⁰ A Nyíregyházi kerület emellett fontosnak tartotta hangsúlyozni a kiadó feladatai között a helyi író papok támogatását is: „A[z] [egyház]megyei kormány szólítsa föl, és támogassa azon egyéneit, kik az irodalmi téren az evangéliumot terjeszteni, bármi irányban is hivatva érzik magukat; és legyen eszköz, hogy mind maga részéről a megyei hívek számára munkáltasson közhasznú olvasmányokat, mind pedig összekötetésbe tegye őket a pesti olcsó és jó könyveket kiadó társulat elnökével. Kéz kézbe téve erősbulni fog e társulat...”²¹ Ezzel szemben a Közép-hevesi kerület papsága épp ellenkezőleg, az eredeti, hazai művek helyett inkább a külföldi „jó és hasznos munkák”

¹³ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve; Megyei közlés. Mező-Eörs július 10-én. *Religio és Nevelés* 1848. júl. 25. 87.; EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 11.

¹⁴ A Felső-tiszai espereskerület véleménye 1848. július 19. *1848/49 és ami utána következett...* 76.

¹⁵ Márkus Lajos hajósi plébános véleménye a nemzeti zsinat tárgysorozatával kapcsolatban. *1848/49 és ami utána következett...* 80.

¹⁶ Fogarasi Mihály: A Keresztény Naptár megjelentetéséről lásd. Kérelem a buzgó lelkipásztorokhoz. *Religio és Nevelés* 1848. nov. 21. 484-485.; Bende József: Szerény javaslat a ker. naptár terjesztése iránt. *Religio és Nevelés* 1849. jan. 4. 13-14.

¹⁷ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve.

¹⁸ A mohácsi al-esperesi kerületnek... *Nemzeti Újság* 1848. aug. 13. 320.; EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve; A Váci egyházmegye papsága is erőteljesen szorgalmazta a Keresztény Naptár terjesztését a hívek között: Lénár Andor: *A Váci egyházmegye zsinatai és papi tanácskozásai a 19-20. században*. Bp., 2017. (Magyar Történelmi Emlékek. Okmánytárak. Egyháztörténeti források 14.) 176.

¹⁹ A Kolosvárt 1848-dik évi Szent-Mihály hava első napján, am. Kovács Miklós erdélyi püspök ur elnöklete alatt kezdődött, és ugyanazon hó 4-dik napján végződött erdélymegyei zsinat jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 15. 359.; RPL 470/1848, 505/1848, 531/1848 Felső-gömöri esperesi kerület véleménye.

²⁰ RPL 505/1848, 531/1848 Nógrád-hegyi esperesi kerület véleménye.

²¹ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve.

lefordításának előnyeit hangsúlyozta, hozzátéve, hogy a fordítók munkájukért mérsékelt árat szabjanak, hogy így a kiadványokat minél többen megvásárolhassák.²²

A könyvkiadó kérdése összekapcsolódott a katolikus sajtó ügyével is – bár erre a zsinati tematika következő pontja kérdezett rá²³ –, s többen a társulatnak lapkiadó tevékenységet is szántak, például a szepesi egyházmegyei határozatok kijelentették, hogy a kiadó a politikai hírlapokra is „forsdítsa figyelmét”.²⁴ A Rozsnyói egyházmegye Nógrád-hegyi kerülete,²⁵ a Szécsényi kerület²⁶ és a Nyíregyházi esperesi kerület papsága június 6-i gyűlése javasolta a kiadó által egy a nép műveltségi szintjének megfelelő katolikus néplap kiadását,²⁷ de valójában már nyitott kapukat döngettek, mivel a kívánt lap kerek egy hónap múlva meg is indult *Katolikus Néplap* címen a társulat gondozásában.²⁸

Igen érdekes, hogy az alsópapság a kiadandó művekkel szemben milyen kívánalmakat támasztott. A kiadványok jellegét illetően a Nyíregyházi kerület fogalmazta meg legtalálékosabban a papság elképzelését, amely arra irányult, hogy a kiadó elégítse ki a katolikus társadalom minden rétegének irodalmi igényét: „Három irányban kelltek működni: a műveltek irányában – tudományosan; a regényt kedvelők irányában – szépirodalmilag; a nép irányában – népszerűen.”²⁹ A stilisztikai kívánalmak is ezt az elképzelést tükrözték, több helyen is hangsúlyozták, hogy egyaránt készüljenek egyszerűbb nyelvezetű kiadványok az alacsonyan iskolázott nép ízlésének és műveltségi szintjének megfelelően és „igényesebb” munkák is a műveltebb rétegek számára.³⁰ A társulat nevével összhangban egyes helyeken arra is felhívták a figyelmet, hogy a kiadványok olcsón elérhetőek legyenek.³¹

Nyelvi szempontból elsősorban a vegyes nemzetiségű vidékek papjai részéről merült fel az az igény, hogy a könyveket ne csak magyarul, hanem a katolikus nemzetiségek nyelvén – németül, horvátul és szlovákul – is megjelentessék. Ezt kérték az igen jelentős számú német és horvát anyanyelvű hívővel rendelkező Győri egyházmegye több kerületében és a győri egyházmegyei határozatokban csakúgy,³² mint a szintén sok szlovák és német hívővel bíró Rozsnyói egyházmegye Felső-gömöri és Nógrád-hegyi kerületében.³³ Figyelemreméltó, hogy a magyar nyelvű kiadványok erőltetésével sehol sem találkoztunk a feldolgozott forrásokban, s valóban, a Társulat választmányának már első ülésén elhatározták, hogy a megfelelő kiadványokat szlovák és román nyelven is megjelentetik, különösen a Keresztény Naptárat.³⁴ Ami pedig a szintén soknemzetiségű klérust illeti, a Mosoni esperesi kerület javasolta, hogy

²² EFL AN 3129 Közép-hevesi kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

²³ A 23 pontos zsinati tematika 11. pontja: „Egy egyházi lapnak biztosítása.” EFL AN 3129 Sorozata azon tárgyaknak... Nyomtatásban: 1848/49 és ami utána következett... 51. 127. jegyzet. Tanulmányunkban nem kívánunk foglalkozni az egyházi sajtó kérdésével, csak amennyiben a könyvkiadót érintik.

²⁴ Szepesmegyei zsinat. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 28. 316.

²⁵ RPL 505/1848, 531/1848 Nógrád-hegyi esperesi kerület véleménye.

²⁶ Az esztergomi főmegyének szécsényi alesperesi kerületéből. *Religio és Nevelés* 1848. máj. 25. 360.

²⁷ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve.

²⁸ Notter: *A Szent-István-Társulat története*. A Társulat alapításától a szabadságharcig c. fejezet. <https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.

²⁹ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve.

³⁰ A Tatai és a Magyaróvári esperesi kerület javaslatai: Kelemen: *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése* 41–42.

³¹ EFL AN 3129 Nyíregyházi kerület 1848. június 6-i gyűlésének jegyzőkönyve, Közép-hevesi kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

³² Jegyzőkönyve a győri püspök-megyei clerus 1848-dik évi augusztus hó 22-, 23- és 24-dik napjain tartott tanácskozmányának. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 5. 333–334.; Kelemen: *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése* 41–42.

³³ RPL 470/1848, 505/1848, 531/1848 Felső-gömöri és Nógrád-hegyi esperesi kerületek véleményei.

³⁴ Notter: *A Szent-István-Társulat története*. A Társulat alapításától a szabadságharcig c. fejezet. <https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.

ennek ellensúlyozására latin nyelven is adjanak ki – nyilván elsősorban teológiai és különféle vallástudományi – műveket.³⁵

Mint fentebb említettük, a társulat szervezeti keretei már ismertek voltak a papság előtt, hisz a *Religio és Nevelés* pár héttel korábban, 1848 májusában már leköszölte a kiadó alapszabályát.³⁶ A zsinati tematika azonban egy pont alá vette a társulat véleményezését egy másik szervezettel, az ún. Catholicum Institutummal. Ezt a Katolikus Egyház államegyházi státusának megszűnése következtében – melyet az 1848. évi XX. tc. mondott ki – egy angol mintára létrejövő országos katolikus szervezetnek szántak egyházi és világi tagokkal, széles feladatkörrel, központi irányítással és költségvetéssel.³⁷ A két szervezet egy pontban való szerepeltetése azt a benyomást kelti, hogy hosszú távon ez utóbbi égisze alatt képzelte el a főpapság a kiadó működtetését. Ennek ellenére mind az esperesi kerületi, mind az egyházmegyei határozatokban általában külön vették és egymástól függetlenül véleményezték a két szervezetet, amiből arra következtethetünk, hogy a papság ellenben nem óhajtotta a könyvkiadó beolvasztását ebbe a bizonytalan keretű és jövőjű intézménybe és sokkal megfelelőbbnek tartották a már meglévő szervezeti kereteket, bár az Egri főegyházmegyében az Alsó-hevesi esperesi kerület javasolta ennek felülvizsgálatát is a tervbe vett nemzeti zsinaton.³⁸ Csak néhány helyen, például a Szatmári egyházmegye, valamint a Mohácsi és a Mezőkövesdi esperesi kerület határozataiban hallunk arról, hogy „gyanakvás nélkül” beolvasztották volna a kiadót a létrehozandó Catholicum Institutumba.³⁹

A legelterjedtebb vélemények a kiadó anyagi fenntartása és ezzel összefüggésben a tagság kérdése kapcsán bontakoztak ki. A két dolog összefüggött, mivel az alapszabály szerint a társulat az ún. alapító tagok évi 18 pengő forintos és a résztvevő tagok évi 3 pengő forintos befizetéseiből finanszírozta működési költségeit és a kiadványok megjelentetését.⁴⁰ Több helyen büszkén hirdették a kerületi és egyházmegyei határozatokban, hogy néhány hét alatt is már számos tag iratkozott be a társulatba a területről: például a Szepesi⁴¹ és a Szatmári egyházmegyéből,⁴² a Rozsnyói egyházmegye Pelsőci,⁴³ Losonci⁴⁴ és Rimaszécsi⁴⁵ kerületéből, az Egri főegyházmegye Polgári kerületéből⁴⁶ és a Soproni esperesi kerületből⁴⁷ sokan beléptek, s az Erdélyi egyházmegyéből is „máris több tagról” írtak.⁴⁸ Az Apátfalvi esperesi kerületben minden pap kötelezte magát a résztvevői tagdíj befizetésére, ezzel más kerületeknek is

³⁵ Kelemen: *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése* 41–42.

³⁶ A jó és olcsó könyvkiadó társulat programja s alapszabályai. *Religio és Nevelés* 1848. máj. 7. 298–301., máj. 11. 311–312.

³⁷ D.: Egy magyar kath. institutum mintája s fölállítása módjáról. *Religio és Nevelés* 1848. ápr. 20. 253–255. A Catholicum Institutum némileg hasonló szervezet lett volna, mint az évtizedeken keresztül nagy vitákat kiváló országos Katolikus Autonómia.

³⁸ EFL AN 3129 Alsó-hevesi kerület július 20-i gyűléseinek jegyzőkönyve.

³⁹ Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1849/1. febr. 25. 132.; A mohácsi al-esperesi kerületnek... *Nemzeti Újság* 1848. aug. 13. 320.; EFL AN 3129 Mezőkövesdi kerület 1848. július 20-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁴⁰ A jó és olcsó könyvkiadó társulat programja s alapszabályai. *Religio és Nevelés* 1848. máj. 7. 298–301., máj. 11. 311–312.

⁴¹ Szepesmegyei zsinat. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 28. 316.

⁴² Szathmár-egyházmegyei tanácskozmány jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1849/1. febr. 25. 132.

⁴³ RPL 376/1848, 473/1848, 505/1848, 531/1848 Pelsőci esperesi kerület véleménye.

⁴⁴ RPL 472/1848, 505/1848, 531/1848 Losonci esperesi kerület véleménye.

⁴⁵ RPL 471/1848, 505/1848, 531/1848 Rimaszécsi esperesi kerület véleménye.

⁴⁶ EFL AN 3129 Polgári kerület július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁴⁷ Kelemen: *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése* 41–42.

⁴⁸ A Kolosvárt 1848-dik évi Szent-Mihály havalső napján, am. Kovács Miklós erdélyi püspök ur elnöklete alatt kezdődött, és ugyanazon hó 4-dik napján végződött erdélymegyei zsinat jegyzőkönyvének kivonata. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 15. 359.

követendő példával szolgálva.⁴⁹ A Rozsnyói egyházmegye hetvenhat taggal büszkélkedett,⁵⁰ a Pécsi egyházmegyből pedig mintegy kilencven tag lépett be azonnal.⁵¹ A Kalocsai főegyházmegyei tanácskozáson Nádasdy Ferenc érsek bőkezű adománya mellett három alapító és hozzávetőlegesen ötven résztvevő tagról számoltak be, de úgy tűnik, ezzel nem voltak elégedettek, mert mentegetőzve hozzáfűzték, hogy „kiknek száma bizonyára főlebb rugandott, ha máris is több plébánosaink híveikkel együtt földönfutókká nem lettek volna, s még többekre, fájdalom! e sors nem várna!”⁵² Mindebből arra lehetne következtetni, hogy a papság lelkesen csatlakozott a társulathoz, azonban valójában egyáltalán nem volt ennyire pozitív a kép. Ugyanis sokakat az anyagi áldozatvállalás visszariasztott ettől: „A közelebbi napokban köröztette a megyei kormány a Jó és Olcsó katolikus könyvek aláírási ívét. Hányan írtuk nevünket alá, hiszen könnyű megszámolni, és kik maradtak el? Nemde a legtehetősebbek? Kihaló tehát már csakugyan a papban hitét védő minden jó lélek?” – panaszolja Márkus Lajos hajósi plébános.⁵³ S valóban, például az Egri főegyházmegye több kerületében is a papság inkább csak elvi támogatásáról biztosította a kiadót, s a pénzbeli hozzájárulást szegénységükre hivatkozva burkoltan kikerülték, ahogy az Egri kerület papsága megfogalmazta: „noha őszintén megvalljuk, mikép tekintve a tetemes pénzösszeget, melyet a nagy cél elérése igényel, ahoz szűk anyagi állásunkból fogva csak kevéssel járulhatunk többel, mint egy tehetetlen jó akarattal...”⁵⁴ Hasonlóképpen vélekedtek a jászberényi kerületben is, a jelen helyett a megfelelően távoli és bizonytalan jövőre ígérve a fizetést: „s annak idejében (kiemelés tőlem – TA) tetleges részvétünket is hajlandók vagyunk irántok kimutatni.”⁵⁵ Hasonlóan nyilatkoztak a Délvidéken a Torontáli-közép kerületben is: „A jó és olcsó könyveket kiadó társulatot, a kat. néplapot és egyházi lapot, majd pártolandjuk egyenként, de principális⁵⁶ kötelezettséget nem akarunk, előre semmire sem kötelezzük magunkat...”⁵⁷ Sőt, voltak olyanok is, akik a kiadó anyagi fenntartását az alsópapság helyett inkább a gazdag jövedelemmel rendelkező főpásztorokra és kanonokokra kívánták hárítani, igaz, megfelelően udvarias megfogalmazásban: „sikerét szívéből óhajtjuk, de miután parányiságunkat tekintve azok létesítésére elégteleneknek érezzük magunkat, azok kivitelét Fő Pásztoraink és Káptalanok hathatós pártfogásába ajánljuk.”⁵⁸ De nem voltak mindenhol ennyire illedelmesek, a Szolnok-hevesi kerület papsága nyíltan is megmondta véleményét: „... [a kiadó] pártoltatik, amint szegénységünkötől kitelik – hogy a püspökök s kanonokok s más egyházi javakkal bírók csak egy napi jövedelmeket, mely több száz forintokra megyen ezen üdvös célra ajánlják, hogy tisztelettel figyelmeztetessenek, felkéretik a megyei hivatal.”⁵⁹

Ebből adódóan sokak számára nyilvánvaló volt, hogy a kiadó anyagi bázisának biztosítása csak a tagság befizetéseiből kérdésesnek tekinthető, ezért több esperesi kerület, illetve egyházmegye különféle javaslatokkal állt elő a társulat jövedelmeinek növelésére vonatkozóan. Márkus Lajos hajósi plébános például azt indítványozta, hogy minden papra éves adóként vessék ki a tagdíjat, utalva arra, hogy időnként a jómódú papok is húzódoztak a belépéstől: „És ez főképpen a gazdagok vétke, kik ha egy pénzzel válthatnák meg a veszedelmet, melynek

⁴⁹ EFL AN 3129 Apátfalvi kerület július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁰ Megyei tanácskozmány Rosnyó. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 19. 287.

⁵¹ Notter: *A Szent-István-Társulat története*. A Társulat alapításától a szabadságharcig c. fejezet.

<https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.

⁵² A kalocsai érsekmegyei folyóévi aug. 30-, 31- és sept. 1-sején tartott köztanácskozmány eredményének fővonásai. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 10. 343.

⁵³ Márkus Lajos hajósi plébános véleménye a nemzeti zsinat tárgysorozatával kapcsolatban. *1848/49 és ami utána következett...* 80.

⁵⁴ EFL AN 3129 Egri kerület 1848. július 11-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁵ EFL AN 3129 Jászberényi kerület 1848. július 15-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁶ Elvi, általános.

⁵⁷ Zakar Péter: *Zsinatok a Csanádi egyházmegyében* 178.

⁵⁸ EFL AN 3129 Felső-patai kerület 1848. július 17-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁵⁹ EFL AN 3129 Szolnok-hevesi kerület 1848. július 18-i gyűlésének jegyzőkönyve.

tátongó örvényében, még csak egy perc s belebuknak, még ezt is megtagadnák. Vetessék adó ezen hasztalan herékre, s átaljában mindnyájunkra, mivel alig van valaki köztünk, ki évenként ily szent célra 3 p[engő]f[o]r[in]tot nem nélkülözhetne.”⁶⁰ Az Egri egyházmegyei határozatokban azt javasolták, hogy a kiadót „egyetemes, organisált pártfogásban” részesítsék, illetve „e főmegye kormánya, ha szükséges a közös pénztárak áldozatával is munkás legyen a jó könyvek terjesztésében”.⁶¹ Vagyis valamilyen központi egyházi támogatásból kívánták működtetni a kiadót, azonban nem egyértelmű, hogy pontosan milyen „közös pénztárra” gondoltak: egy az egyházmegyei papság befizetéseiből felállítandó, a papi nyugdíjpénztárakhoz hasonló egyházmegyei kasszára gondoltak-e vagy pedig az állam által az 1848. évi XX. tc. 3. paragrafusában⁶² minden bevett felekezet számára megígért központi támogatásra számítottak. Némileg hasonlóan gondolkodtak a Kassai egyházmegye Málcai kerületében is: azt javasolták, hogy az összes egyházi jövedelmet helyezték egy papi és világi személyekből álló bizottság kezelése alá és ebből finanszírozzák a nyomdákat, amelyek előállítanák a kiadó könyveit.⁶³

Másik megoldási javaslatként merült föl a kiadó jövedelmeinek növelésére a klérus mellett a világi hívek nagyobb mérvű bevonása a társulatba, mely összhangban volt Fogarasy elképzeléseivel is, aki az 1840-es évek első felében még csupán papi egyesületben gondolkodott, de 1848-ra már világi tagokra is kívánt építeni.⁶⁴ Például a Szepesi egyházmegyében úgy vélték, hogy a jobb módú egyházközségek is kötelezően fizessék be pénztárukból a tagdíjat,⁶⁵ míg mások – például a Mohácsi és a Győr-közép kerületek papsága – ennek önkéntes módját találták kivitelezhetőnek és ajánlották, hogy a helyi papok próbálják bevonni a híveket a kiadó népszerűsítésébe úgy, hogy képezzék ki a legelkesebbeket, akik saját településükön további tagokat tudnának toborozni. A Felső-tiszai kerület azt javasolta, hogy azok a szegényebb hívek is beléphessenek a társulatba, akik csak kevesebb tagdíjat tudnak befizetni.⁶⁶

Erdélyben azonban az ilyen jellegű, az egyháztól vagy a hívektől származó anyagi támogatás folyósításával épp ellentétes vélemények merültek fel: a torda-aranyosi esperesi kerület azt ajánlotta, hogy a kiadó alakuljon át valódi részvénytársasággá, amellyel valószínűleg arra céloztak, hogy váljon profitorientált céggé, amely képes fenntartani magát a bevételeiből. Ez utóbbira utalhat a marosi kerület papsága is, akik úgy vélték, hogy ha a kiadó jól működik, fenn tudja tartani magát, és nincs külön anyagi támogatásra szüksége.⁶⁷

Az augusztus 2-i egri főegyházmegyei tanácskozáson a könyvkiadó kapcsán egy további, speciális szempont is felmerült, amely a helyi papság körében az egyházmegyei partikularizmus erős jelenlétét tükrözte. Az egri határozatokban ugyanis kimondták, hogy az egyházmegye fenn kívánja tartani magának a jogot, hogy ha a helyi igények indokolják, a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulaton kívül is folytathasson könyvkiadói tevékenységet, továbbá hogy a káros könyvekre

⁶⁰ Márkus Lajos hajósi plébános véleménye a nemzeti zsinat tárgysorozatával kapcsolatban. 1848/49 és ami utána következett... 80.

⁶¹ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 11.

⁶² 1848. évi XX. tc. 3. § „Minden bevet vallásfelekezetek egyházi és iskolai szükségei közálladalmi költségek által fedeztessenek, s ez elvnek részletes alkalmazásával a ministerium az illető hitfelekezetek meghallgatásával a közelebbi törvényhozás elibe kimerítő törvényjavaslatot fog előterjeszteni.” <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=84800020.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D27>. letöltés: 2023. szept. 18.

⁶³ Kerületi gyűlés. Málca, szeptember hó 19-dikén. *Religio és Nevelés* 1848. okt. 26. 398.

⁶⁴ Notter: *A Szent-István-Társulat története*. A Társulat alapításától a szabadságharczig c. fejezet (<https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.).

⁶⁵ Szepesmegyei zsinat. *Religio és Nevelés* 1848. szept. 28. 316.; Ezt javasolta Erdélyben Zerich Tivadar gyulafehérvári teológiai tanár is: Tamási Zsolt: *Az 1848-as erdélyi egyházmegyei zsinat* 83.

⁶⁶ A mohácsi al-esperesi kerületnek... *Nemzeti Újság* 1848. aug. 13. 320.; Kelemen: *Az 1848-as római katolikus nemzeti zsinat győri egyházmegyei előkészítése* 41–42.; A Felső-tiszai espereskerület véleménye 1848. július 19. 1848/49 és ami utána következett... 76.

⁶⁷ Tamási: *Az 1848-as erdélyi római katolikus egyházmegyei zsinat* 83.

és sajtótermékekre figyelmeztethesse az egyházmegye népét, a megfelelőeket pedig ajánlással láthassa el.⁶⁸ Kérdéses, hogy ezen egyedülálló betoldást mi indokolhatta. Feltehetően minden elvi pártolás ellenére a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulatban a már 1766 óta egyházmegyei tulajdonban működő Egri Liceumi Nyomda konkurenciáját látták, amely már közel egy évszázada az egész északkelet-magyarországi katolikus könyvkiadás meghatározó intézménye volt.⁶⁹ Könnyen lehet, hogy a zsinati atyák az elkövetkezendő évtizedekben, a nagy országos katolikus könyvkiadó vállalat várható kibontakozása után is biztosítani akarták a helyi egyházi nyomda és kiadó további működését és forgalmát.⁷⁰

A Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat és a katolikus irodalom támogatása kapcsán a kérdést továbbgondolva egyes tanácskozásokon felmerült a helyi katolikus könyvtárak létesítésének ötlete is, ahol azok is részesülhetnének a hazai katolikus könyvkiadás áldásaiban, akik nem tudják megfizetni a könyveket: „...kísértessék meg a plébánosok által, ha nem lehetne-e a pásztori gondjuk alá bízott híveket egy csekély áldozattal járó saját könyvtáracska alapítására és fenntartására bírni, s ez által mind a könyvkiadó társulatnak, mind az e társulat által kitűzött célnak óhajtott sikerét a legegyszerűbben és mégis a leghathatósabban előmozdítani.” – javasolta az Egri főegyházmegyében a Szendrői kerület papsága.⁷¹ Az augusztus 24-i váci egyházmegyei tanácskozás résztvevői is ajánlották minden plébánián vasárnapi és ünnepnap i könyvtárak létesítését, ahol a hívek csekély anyagi áldozat árán, vagy akár ingyen hozzájuthatnának a megfelelő könyvekhez és a katolikus sajtótermékekhez. Ugy vélték, hogy itt lehetőség lenne az analfabéták számára felolvasásokat is tartani és ajánlották, hogy ezeken időnként a papok is jelenjenek meg, mivel ez egy jó alkalom lenne arra, hogy a híveket sok olyan dologról felvilágosítsák, amelyre egyébként máskor alig van alkalom.⁷² Ez igen előremutató kezdeményezésnek számított, hiszen a katolikus olvasóköri és népkönyvtárak széles körű elterjedése csak majd a 20. század első felében lesz jellemző.⁷³

Összességében megállapítható, hogy az ország papsága elvben egyöntetűen támogatta a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat létrejöttét és működését. Azonban a kiadó anyagi hátterének biztosítása, illetve az ehhez való hozzájárulás tekintetében már közel sem volt ilyen egyértelmű a helyzet: sokan attól már erősen vonakodtak, hogy anyagi áldozatot is vállaljanak a katolikus könyvkiadás érdekében, s inkább különféle „alternatív” megoldásokat javasoltak: például hogy az egyházi nagyjavadalmasok vagy a hívek finanszírozzák a kiadó működését vagy pedig a társulat alakuljon át profitörinétált vállalkozássá. De emellett a kiadó kapcsán sok jószándékú és előremutató javaslat is született az esperesi kerületi és egyházmegyei tanácskozásokon, például a világi elemek bevonása az eddig elsősorban papi szervezetként működő társulatba vagy a helyi katolikus könyvtárak felállításának ötlete, mely így a katolikus társadalom minden rétege, a legszegényebbek számára is elérhetővé tette volna a társulat kiadványait.

Rezümé

⁶⁸ EFL AN Publico-ecclesiastica 1848/1032. Az 1848-ik évi Augustus 2-ik ... köztanácskozásnak jegyzőkönyve 11.

⁶⁹ Mizera Tamás – Nagy Andor – Verók Attila: A könyvkiadó egri Liceum. Budapest – Eger, 2017. 9–54.

⁷⁰ Volt idő, amikor a helyzet kedvezően hatott a két szervezet együttműködésére: 1859–1865 között a Szent István Társulat kibérelte a Liceumi Nyomdát és a saját nyomda létrehozásáig ott állította elő kiadványait. Notter: *A Szent-István-Társulat története*. Az abszolutizmus évtizedében című fejezet.

<https://mek.oszk.hu/11200/11200/html/#2>, letöltés dátuma: 2023. szept. 18.

⁷¹ EFL AN 3129 Szendrői kerület július 13-i gyűlésének jegyzőkönyve.

⁷² Lénár: *A Váci egyházmegye zsinatai* 176.

⁷³ Tengely Adrienn: Az iskolán kívüli népművelés kérdése az egyházmegyei zsinatokon a Horthy-korszakban. *Kulturális Szemle* 9. (2022) 2. sz. 101–102.

1848 tavaszán a forradalmi események a Katolikus Egyházat sem hagyták érintetlenül, s az egész országban nagy erővel tört fel a változtatás igénye. Ebből adódóan szeptember 24-re nemzeti zsinat összehívását vették tervbe, melynek feladata az egyház beillesztése lett volna a megváltozott helyzetbe. Ehhez kapcsolódóan a magyar püspöki kar összeállította és elküldte az egyházmegyékhez a nemzeti zsinaton tárgyalandó témák listáját, melynek 10. pontja „a jó olcsó könyveket kiadó társulat pártolása s terjesztése” volt. A tematika alapján 1848 nyarán a legtöbb egyházmegyében esperesi kerületi gyűléseken, majd pedig egyházmegyei tanácskozásokon tárgyalták meg és véleményezték az egyes témákat, köztük a katolikus könyvkiadó vállalat kérdését is, melyből képet kaphatunk arról, hogy az ország papsága hogyan látta az ügyet a Jó és Olcsó Könyvkiadó Társulat megalakulásának hónapjaiban.